

3808

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Äppelbo sn

3808

Sporre, b. 1932.

ULMA:s frigel. 19 Nödbörd.

23 fl. 4=

L. L.

Exc. S. B.

Svar i Landsmålsarkivets frågelista 19.

Besvarad av Erik Sporre

Dalarna.

(Appelbo.)

E. Sporre.

Ink. 1/2 1932.

Ordbok är

m. ↑

Det ord som i ortens mål använts för att be-
teckna missväxtår är halår = härår, som
betydning för år med svag skörd har an-
vänts t.ex. torkår, eller uttrycket dåret år.

För att beteckna sådana år, då skörden var
bättre, använde man uttrycket: gott år. Ex.

hå vatt ett gott år e år. Magasin, gemensam-
ma för byar eller socknen, funnos i det.

Något enskilt ord som uttryckt för brist på spann-
mål, har man icke haft, men däremot ut-
tryckt sådant som t.ex. utan spannmål

= utan spannmål, eller t.ex. utan havre.

Ex. vi vatt andeläs utan spannmål e år
= vi blevo andeläs utan spannmål i år.

Det ord, som i ortens folksmål använts som

Landsmålsarkivet Uppsala 3808

E. Sporre. 1932. APPELBO

DAL.

Frgl. 19

e?

benämning på nödbröd är nöbro. Det bröd, som bakats av säd utan tillsats av nödbrödsämnen kallades gusslä | brögusslä. Något ord i folkmålet, som kunnat användas som sammanfattande beteckning för alla slags utdrygnings- och ersättningsmedel vid brödbakning och vid annan tillredning av anämniskoföda har man icke haft. De ämnen, som veterligen använts eller varit kända såsom utdrygningsmedel eller ersättning för mjöl äro tallbark och syngräs. Syngräs kallas i ortens mål rögräs. Det var under missväxtår och under år med svag skörd, som man använde dessa ersättningsmedel för mjöl eller som utdrygningsmedel till mjöl. Några särskilda är, de barkbröd ätits minns man icke.

Godbr:
guds-län

Landsmålsarkivet, Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Godbr:
Röd-gräs

Det är, då det sista gången vederligen före-
 -kommit var 1855, enligt uppgift av en per-
 -son vid namn Brindbergs Magnus Olsson
 och födt 1842, och som då själv ätit bark-
 -bröd. De ord, som använts för att beteckna
 brist på foder äro forbrist | forlös | skuru-
 -lös a.
 vida något ord funnits som betecknat nöd-
 -foder, har icke kunnat utforskas, ej heller
~~uttryckt~~ uttryck för jämfoder. För att beteckna krea-
 -turernas utsvultna tillstånd använde man
 flera ord, som b. ex. utsvultna, magr, tom-
 -ma, som särskild benämning på ett ut-
 -svultet kreatur har man använt ordet
skrikö. De ämnen, som mest användes för att
 uttryga kreatursfoderit voro löv, mossor, och
 ungtall. Den bark, som kom till användning
 som födoämne var tallbark. Barkens närings-

Ordb.:
-lös a.Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Ordb.:
skrika f.

- värde ansågs icke så synnerligen högt. Smaken var ganska best, men man möd-
 -de väl av det med bark blandade
 brödet, och det ansågs allmänt, att
 den tidens människor voro synner-
 -ligen friska och starka. Bark togs även
 till garvning, och näver till laktäckning
 som man kallade lakenäver, samt till
 näverkuntar näversäckar, och skars
 för detta ändamål nävern i remsor direkt
 från trädet. Några mera särskilda ut-
 -tryck för att ta bark från olika trädslag
 använde man icke, utan man sade t. ex.
ta tallbark, ta granbark, ta näver.
 Barken togs under savningstiden, eller
 som man uttryckte det: på läsen då
båten löp, = på vintern när barken löper.

Godb.: näver
 säck

Godb.:
 löpa
 st. v.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. APPELBO
 DAL.
 Frgl. 19

eller släpper lätt från stammen. Soven
 kallas soven. För att pröva om trädet
 löpte, skar man med kniven en skära
 i barken och tog event lös en mindre bark-
 stycke. Som uttryck för att barken släpper
 hade man t. ex. båten löp, nävra löp,
 resp. arbetet att skilja barken från stam-
 men kallas flå, eller också flännija.
flå lå båten, fläng lå båten. Ordet bark-
 täkt, har icke använts som benämning
 på arbetet att skaffa bark. Undrar dock om
 inte nämnda ord, på en del platser, kan
 ha avsett själva platsen i skogen där barken
 togs, ty med ordet täkt avses ju i en del
 andra fall, en plats där tillgång till en
 naturprodukt finnes, t. ex. en täkt där
 man har ställen c. t. c. I så fall skulle

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Ordbok
 flänga v.

frign är en-
 dest: har.
 ordet funnits
 i V. eller ej?

som motsvarighet till ordet barktäkt
i ortens mål vara barktag, med här-
ledning från ordet tag, som i en hel del
fall utgör benämning på en plats, där
man har tillgång till en naturprodukt,
t. ex. ett barktag, ett vättag, och menas där
med någon plats i skogen där man har till-
gång på bark resp. ved. Som benämning
på arbetet att skaffa bark hade man icke
annat än uttrycket ta bark, ta tallbark,
ta närvär c. t. c. Som i det föregående om-
talats har till människaföda icke använts
någon annan bark än furubark. Något ut-
tryck motsvarande att gå i skavskog om ar-
betet att ta bark, finnes icke. De be-
nämningar man hade på de olika slagena
av furubark var: glärbark för den tunna

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Ordb.:
bark m.

och släta barken, och grovbark för den grövre och skrovliga. De tunna flarna som sitta på gläbaten kallas fläsbark. Ett taga furnbark eller som det i ortens mål heter, talbark heter; tä ta talbark, = att ta talbark. Hela byalag följdes icke åt till bark-täkt utan man gick var för sig från de olika hushållen. Särskilda skogsområden funnos, där man förträdesvis tog barken. Ett folk från någon eller några byar farit långa vägar för att taga eller köpa bark har icke förekommit, emär det funnits god och lämplig skog för barktagning, för resp. byar. Barktagningen skedde i regel på våren vid bortiden. Det har icke kunnat utforskas huru många träd som ansågs böra fåas för ett hushålls behov. Detta be-

-hov var ju till stor del beroende, av den
 kvantitet vanligt mjöl man kunde ha
 tillgång på under olika år. De träd, som
 ansågos lämpligast för barktagningen voro
 långväxta, med så långt stycke tunn
 bark som möjligt, samt så långt kvisterna
 man kunde få och ej så frodväxta, ty ju
 mera frodväxta de voro ju mera häda
 innehåll även barken och detta var icke
 önskvärt. Dessa träd, som man utvalde för
 barktagning kallade man glätallär, plur.
 Benämningen glätall betydde att trädet hade
 tunn^{och} fin bark, gläbark. När man var viss
 om att träden löp, provbarkade man icke.
 När man fällde träden, högg man icke
 alldeles lös det samma från stubben utan
 man sparade så pass mycket ohuggat, att

Landsmålsarkivet Uppsala 3808

E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Bodk.:
gläd-tall

när trädet hade fallit det hängde
 kvar vid stubben. Trädstammen blev på
 så sätt hängande ett stycke från marken
 och man kom bättre åt att få av barken.
 Vid avfländet av barken ristade man
 upp längs stammen samt tvärsöver och
 runt om där man ville att längden av bark-
 styckena skulle sluta. När man så ristat upp
 barken, drog man med blotta händerna
 lös barkstyckena under det man emellan-
 -åt tryckte fingrarna mellan barken och
 stammen. Barken släppte nämligen mycket
 lätt, om man passade på under svinnings-
 -tidens bästa stunde. De redskap, som enligt
 de äldstes nu levande berättelser kom-
 -mo till användning voro yxa samt kniv,
 gjord av en utbrukt lin. Med denna kniv

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO
 DAL.

Fogl. 19

ristade man upp barken. De avfladda barkstyckena kunde vara 1 u 1½ m. långa, delvis beroende av grenarnas höje på trädstammen. Barkstyckena kallades för barklöpor i obest. f. plur. barklöpa i obest. f. sing. barklöpo best. f. plur. barklöpa i best. f. sing. De avbarkade stammarna kallades barklöpor obest. f. plur. De fingo ligga tills de blevo torra och användes sedan till ved. Man fände alltid omkring träden innan man fladd av barken. Att man fladd av barken endast på sölsidan, före kom inke. Det förekom ofta, att man lät de avfladda barkstyckena ligga kvar någon dag i slagen för att torka något och bli lättare att hantera, och lade därvid upp desamma på de fällda trädstammarna.

Ordb.:
barklöpa
f.

Ordb.:
läga f.

Om man hade någon lämplig sjö eller något vattendrag i närheten av barklaget, hade man barken i blöt för att läka boly kää, läka ur bånden, innan man hängde upp den till den egentliga torrlagningen. Man hade hävrat den eller något annat tungt föremål ovanpå de hoprullade barkstyckena för att de skulle ligga kvar. Man skilde icke omedelbart yttre- och innerbarken från varandra, utan man röjde sig med barken och tog den som den var, sedan en hel del av de små stycken fläsbark som fanns på barken lossnat under blöttäggningen och ⁱⁿdärefter följande hantering. Hur man burit sig åt vid avskaffning av bark vintertid är icke bekant. Vid man hävt en lekhet barklag över barkstyckena

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

för att skilja ytterbarken från innerbarken,
 har icke förekommit. I allmänhet hässjades
 barken i slagen på stället där man tog
 den eller vid det vatten där man lagt
 den i båt för torrkningen. Hässjorna kallades
barkhesjor, obst. f. plur. Hads man bark-
 hässjorna belägna så, att man kunde komma
 åt att köra hem barken sommartid gjorde
 man detta helst. Barken fick sitta kvar i
 hässjorna till den blev fullkomligt torr.
 De högar, i vilken man lade upp barken
 vid hemkomsten kallades barkkast, obst.
 f. sing. Med den bark, man använde till
 kreatursföda, förfor man på samma sätt
 som den till människoföda. Barkensjör
 till kreaturen, använde man endast
 när man blandade detta i det mjöl

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Bodde.
kast
 m. f.

man använde och gav dem i mindre portioner direkt i munnen ur ryggen, under det man gick väll med dem. Det mjöl, man på detta sätt gav kreaturen kallades slätjor, obest. f. slätjo, best. f. st. bigon ytterbarke som avfäer från barktagningen till bränsle blev det icke. då man endast tog sådan tunn bark som var lämplig till barkmjöl. Ynnan barken stäms malas till mjöl, tröskade man sönder den på logglov, med slaga, varefter man malde den i de vanliga skvattkevarnarna som funnas i bäckar och åar. Endast den bark som förmalts, kallades mjöl. Att man ätit finfördelat bark i mjölk, har veterligen icke förekommit. Det genom förmalning erhållna mjölet benämnde man bark-

mjöl Man använde mjölet som det var.
 Om den motbjudande smaken sade man
 att det var besslet eller också stat,
 hade stark smak. Att man tillsammans
 med barken malde hackade råg- eller korn-
 al, förekom icke. Så långt man känner
 till, har det icke förekommit, att man be-
 ritt gryn av bark. Som benämning på
 barkbröd hade man endast barkbrö. Dessa
 bröd utbakades till knävar i den tjockelsta
 som de av annat mjöl bakade skallbulla.
 Bröd av enbart bark har icke förekom-
 mit. I regel blandade man ut barkmjölet
 med rågmjöl. Man tillsatte inte degen med
 något annat än hett vatten. Jäst användes
 icke till detta bröd. Salt användes. Att bark-
 bröd knusades ut förekom icke. Något fall

Ordbr.:
stark a.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

motsvarande var som förekommit i jämt-
 land, att väfflor gräddts av furugrynn blandat
 med mjöl, är icke känt. Man förvarade bark-
 brödet liggande slätt på stänger i stugutaket.
 Barkbrödet som näringstämme, ansågs icke
 så synnerligen värdfullt. Vår man icke
 kände sig mätt så länge, kunde man om
 detta som om en del andra maträtter säga,
 att man inte kunde bita så länge på det.
 Bröd av ax eller havre användes icke,
 ej heller av lavar eller mossor. Som
 i det föregående omnämnts, har förutom
 tallbark, icke använts något annat utdyg-
 ningsmedel för mjöl till människoföda än
 syrnäs, rögnäs. Man torrade syrnäset
 och krapade sedan med fingrarna av
fröknopporna, som man derfter förmodade

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO
 DAL.

Fgl. 19

Ordb.:
bida v.

ö eller ö?
 ifr. 2
 Ordb.:
Röd-gräs

till mjöl. Detta, att repa av fröknopparna
 kallade man rispa. Det med syrgäs
 blandade brödet kallades rögasbröd. De
 äldre, som under sin barndom ätit av
 detta bröd säga, att det rätt behandlat,
 kunde bli mycket velsmakande och kunde
 betraktas som delikatess i jämförelse med
 annat bröd man många gånger fick äta.
 Andra nötlidsanrättningar än bröd ha
 icke förekommit. Barkmjöl av furubark
 användes åt kreaturen, som i det föregående
 omtalats endast till slakt. Man använde
 därtill samma sorts mjöl som det
 till människoföda. Att gutterna var
 det mycket vanligt, att man gav ungtall
 för att lygga ut fodret, och fingor
 de då äta både bark och ris. Dessa ungtall

Odh. rispa
 v.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. APPELBO

DAL.

Frgl. 19

Lallar kallade man feteristallar. Men man brukade ene som jälpfoder förekom icke.

På våren var det mycket vanligt att man tog kvistar och skott av lövtiäsk och buskar. Man gav kreaturen dessa kvistar och skott som de voro. Så snart som lövtiäsk och skotten på våren fingo några små löv, repade man av dessa och gav kreaturen. Det var framför allt korna som man gav detta repade löv. Repat löv användes också mycket längre fram på våren och under sommaren sedan lövet blivit fullstort.

Man gav korna detta löv i bytten och stötte på något mjöl om man hade. Detta kallade man lövbytta, tä je korna lövbytta, att ge korna lövbytta. Detta är ge korna lövbytta, lövbytter plur. förekom även rätt

j Ordb.
tall m.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO
DAL.

Frgl. 19

> Ordb.
löv-bytta
f.
ej dat.??

så allmänt under vintern i fäboderna under sommaren. Så man under höstarna samlade fallöv till foder förckom icke. Man tog däremot under försommaren löv i stora mängder, på så sätt, att man skur av kvistarna till ca. 65 cm längd och buntade ihop till kärvar, som man sedan hängde upp i stegen till torkning, i hässjor och på träd. Man körde sedan hem detta löv på vintern. Det så behandlade lövet var mycket begärligt för korarna, och ansågs även ganska näringsrikligt om det togs i rätt tid. $\frac{2}{3}$ till $\frac{1}{2}$ jälpfoder som även användes i mycket stor utsträckning var kemnossa, som man kallade vittmossa. Mossan insamlades med händerna, men man använde även en kratta e. dyl. Man stampade ihop

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Bodde i
vittmossa

mossan i rätt så stora högar som man
 kallade stakkär plur. stakk sing. | vittmossö-
-stakkär. | Dessa stackar gjordes en. 1 m. höga,
 och för att få mossan väl samlat i
 stacken, sattes man ned stövar i marken
 i ett kirkelformigt plan i den storlek
 man ville ha stacken, varefter man
 stampade ihop mossan mellan dessa
 stövar så, att stacken kom att likna en
 större ost. När man så på vinterföret
 körde hem mossan, tog man lös hela
 stacken på en gång från marken, och vältte
 densamma på hördonut hel som den var.
 Mossan gavs åt kreaturen utan tillsatser.
 Denna mossa ansågs mycket närings-
 rik, varför den betraktades som kraftfoder
 åt korna, då därav mjölk mängden ökades

Ordbok
stacke m.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

som också mjölkens fetthalt. Läv samlade
 man in genom att hugga av kvistarna och
 föra hem dessa, varav man gav getterna
 som de voro. Grannar med läv lavö kallade
 man lavögrannar. Det kunde också hända,
 att man på våren, då skaren bar, släppte
 ut getterna och drev dem till skogs,
 där man fällde lavgrannar och lät dem
 äta. Ljung användes i ganska stor utsträck-
 ning. Den gavs åt kor och småfä. Ljungen
 ansågs som nörfoder. Den insamlades
 genom att slå densamma med vanlig
 lic. Körtgödsel användes även som föda
 åt korna. Den gavs i träbyten, sedan man
 först häutts bekkehets vatten över densamma.
 Man ansåg den för närande och be-
 fordrande för mjölkningen, och i syn-

ö eller ö
 → Btbl. 4
 lav-gran
 f.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO
 DAL.

Frgl. 19

mycket beträffande mjölkens fetthalt,
 det kunde också ibland hända att
 sughalm fick användas som foder.
 Den halm som korna möjligen inte åto
 upp vid varje utfodrings tillfälle, togs
 från dem och lades undan och spandades
 till våren, då man skakade och vädrade
 densamma varefter man gav den antingen
 som den var eller också hackad. Helst
 hackade man den om man hade något
 mjöl att strö på densamma. Denna
 halm, som man så tog från korna under
 vintern kallade man båshalm. Beträffande
 minnen från nödår, kan nämnas, att
 flera personer av de äldre kunna berätta,
 att de ätit av barkbrödet och rögrabbroä.
 I muntlig tradition fortplantade minnen

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
 E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Fagl. 19

Ordb.:
båshalm

från nödår, finnes också en del. Det berättas bl. a. att året 1812 var ett mycket svårt nödår, Flera år under 1860-talet voro även ganska svåra missväxtår. I samförbindande hade man före 1812 icke någon förbindelse med de övriga delarna av landet på annat sätt än genom klövjevägar och vintervägar. Detta gjorde ju också sitt till, för att försvåra införsel av spannmål och förnödenheter ^{från andra orter} när missväxt inträffade, vilket hände nästan ofta under denna tid. Från de dåliga åren och missväxtåren under 1860-talet berättas hur dåligt det bröd var som då måste ätas. Det var så skört, att när det låg uppe på stängan i taket till torrkering kunde det ramla ned på golvet.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808

E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19

Minne från nödar under 1700-talet
finns antecknat i Äppelbo kyrka. Under
restauration av kyrkan 1930, fann man från
någon föregående målning övermålade följande
text, målad å en bindstock uppe vid taket:

"Folkenummer den tiden - var Manböen 412
Lvinböen 460. Summa: 872. År 1772-1773
Inföll öfver denna Tättundalsorten total
missväxt. Så dötte under hungren 7 denna
lilla socken 6 n 7de del. Herren afvände
från oss Alla Lands plågor."
Texten finns i gote skick bevarad.

Landsmålsarkivet Uppsala 3808
E. Sporre. 1932. ÄPPELBO

DAL.

Frgl. 19